

TROBALLA D'ESTELES
DISCOÏDALS
FUNERÀRIES ALS
OMELLS DE NA GAIA
(L'URGELL)
Contribució al seu estudi

*Per Josep Gallart i Fernàndez
Montserrat Macià i Gou*

6

INTRODUCCIÓ

Amb aquest treball volem donar a conèixer dotze esteles que foren localitzades el setembre de 1992 en l'efectuar uns rebaixaments a la part alta dels Omells de Na Gaia, als peus de la vessant del turó on estaria situat el castell medieval (fig. 1). Aquests rebaixaments els portà a terme un veí per millorar l'accés a la part posterior del seu habitatge situat al carrer del Castell, al mateix temps que pretenia evitar les filtracions de les aigües pluvials. Les obres consistiren bàsicament en el rebaixament amb una retroexcavadora de la zona situada entre el camí d'accés als dipòsits municipals, que coronen el turó, i la paret posterior de l'habitatge, amb la col·locació dels drenatges corresponents i la posterior pavimentació de tota l'àrea. Un cop efectuats els rebaixaments i en observar el munt de terra i pedres, s'adonaren de la presència de les esteles, per la qual cosa s'interromperen els treballs i es comunicà la troballa a l'Ajuntament¹ el qual ho avisà ràpidament als Serveis Territorials de Cultura de la Generalitat de Catalunya a Lleida, i passaren tot seguit les esteles a l'Ajuntament on es conserven en l'actualitat. Atés que l'indret havia estat rebaixat per la màquina fins a estrats estèrils i que a la zona no es veia cap resta, no es considerà oportú en aquell moment efectuar-hi cap excavació de salvament, per la qual cosa continuaren les obres tal com estava previst.

Malgrat que aquestes esteles es troben fora del context pel qual foren creades, i per tant desprovistes de part de molts elements significatius, necessaris i imprescindibles de cara al seu coneixement global, i també mancades d'altres elements materials que podrien aportar alguns indicis per ajudar a la seva datació, pensem que l'estudi d'aquests exemplars, tot i que es veu cenyit necessàriament al seu aspecte més estilístic, pot contribuir a millorar el coneixement d'aquest tipus de peces, de les decoracions més corrents, i també a complertar l'àrea de distribució de cara a futurs estudis més aprofundits i globalitzadors del tema. Potser aquests podran establir i definir, amb aquestes modestes contribucions, centres de producció i àrees de distribució lligades a ells, i resoldre altres hipòtesis que es plantegen en l'actualitat.

SITUACIÓ GEOGRÀFICA I BREU RESUM HISTÒRIC DE LA POBLACIÓ²

La població dels Omells de Na Gaia, que en l'actualitat compta amb 150 habitants, està situada al sud-oest de la comarca del Urgell en el límit amb les comarques de la Conca de Barberà i les Garrigues. Es troba a 561 m sobre el nivell del mar i a l'esquerra del barranc d'Aiguaires. El terme municipal limita amb l'Espluga Calba a l'oest, amb Senan al sud, amb Rocallaura i Montblanquet a l'est, i al nord amb Maldà i Vallbona de les Monges. La principal via de comunicació és la carretera de Maldà a l'Espluga de Francolí.

La repoblació de la zona dels Omells de Na Gaia i els territoris veïns es produeix durant el reg-

-
1. Volem agrair al Sr. Josep Folch, alcalde dels Omells i a la Sra. Núria Xuclà, secretària de l'Ajuntament, les atencions dispensades i les facilitats que ens han donat per a la realització del present estudi.
 2. Uns apunts sobre la història dels Omells de Na Gaia es poden trobar al volum VI, segona part, d'*Els castells catalans*, Rafael Dalmau, Editor, Barcelona, 1979, pp. 1.094-1095.

Figura 1. Vista de l'indret on van aparèixer les esteles i els entorns

nat de Ramon Berenguer IV, en el moment de la conquesta de Lleida a mitjans del segle XII (LLADONOSA, 1972, 232). Apareix per primera vegada en la documentació quan Ramon de Tarroja, el primer senyor del qual es coneix el nom, marit de Gaia de Cervera, néta del comte Ramon Berenguer III, en el seu testament, amb data de març de 1195, donà el castell i els seus drets dels Omells al seu fill Hug (MIRET I SANS, 1910, 311); aquest, més tard (1218), també per testament els traspassà a la seva germana Eldiardis, juntament amb altres drets i pertinences a l'Espluga de Francolí (MIRET I SANS, 1910, 312-313). Eldiardis de Tarroja, casada amb Ramon de Palau, al seu torn els traspassà al seu fill Simó pel seu maridatge amb Gueraula d'Anglesola (MIRET i SANS, 1910, 313) i aquests els cediren, segons testament de 1245, a l'abadessa de Vallbona de Monges, donació que fou confirmada per la seva filla Sibil·la, vescomtessa de Bas, el 1261 (ROCAFORT, S.D., 450).

El 1380 l'abadessa de Vallbona, Saurina d'Anglesola, adquireix al rei Pere III el Cerimoniós per 2.220 sous la jurisdicció civil i criminal de diversos pobles de la baronia de Vallbona (ROCAFORT, S. D., 451; LLADONOSA, 1973, 21), Omells entre ells. Sembla que el castell que coronava la població en aquella època era un bastió defensiu important, no tan sols per als Omells sinó per als pobles veïns, com ho demostra que el 1366 l'abadessa Berenguera d'Anglesola va obtenir del rei Pere III el Cerimoniós l'exempció per als vassalls de la baronia de Vallbona de la seva contribució a la construcció de les fortificacions de Montblanc perquè disposaven del castell esmentat per refugiar-se (ROCAFORT, S. D., 451, LLADONOSA, 1973, 21).

Els Omells durant aquesta època estava integrat, com s'ha dit, dins la baronia de Vallbona, a excepció d'un curt espai de temps durant la guerra contra Joan II, en què estigué sota el domini del monestir de Poblet, després d'un setge efectuat directament per l'abat de Poblet a petició directa i repetida del mateix rei, perquè s'havia rebel·lat (ALTISENT, 1974, 410), i després d'una capitulació honrosa (PIQUER, 1986, 118). Però un cop acabada la guerra, torna a passar a la baronia de

Vallbona, d'acord amb les capitulacions de 1472, encara que el monestir va pagar a Poblet 1.000 sous per la restitució dels Omells (SANS, 1986, 67)

En el fogatge de 1365-1370 els Omells de Na Gaia tenia 57 focs i era un dels llocs més importants de la baronia de Vallbona, i en el de 1380 compta amb 47 focs. Durant els segles XV i XVI el nombre de focs es redueix a 29. El 1718 la població tenia 58 habitants, i el 1787 passa a tenir-ne 425. Durant la primera meitat del segle XIX la població baixà fins als 200 habitants per experimentar un important augment des d'aleshores i fins al 1920, en què arribà a tenir-ne 730; experimentà des d'aleshores i fins a l'actualitat una important davallada fins arribar als 150 habitants actuals (AA. DD., 1983, 146).

LES ESTELES

Els dotze exemplars d'esteles discoïdals apareguts als Omells de Na Gaia no són els primers trobats en aquesta població ja que se'n coneixia un exemplar (MIRÓ, 1986, 75, fig. 92) el qual es guarda actualment en una casa particular i que amb tota seguretat prové també de la mateixa zona d'on sorgiren les peces que estudiem.³ Encara que no totes són senceres, podem dir que pertanyen a la tipologia més estesa i comuna d'aquest tipus d'elements fabricats per tal de servir per a la senyalització d'enterraments individuals o familiars; presenten la típica forma de cap discoïdal amb el lloç recte i el disc decorat per ambdues cares i suportat per un peu tronco-piramidal. Només un exemplar (núm. 10) s'aparta lleugerament d'aquestes característiques ja que presenta el lloç convex i a ambdòs costats laterals del peu, en el centre, una motllura quadrangular de desenvolupament longitudinal.

El material emprat en la seva fabricació és, en tots els casos, pedra sorrenca de color grisenc, matèria primera que apareix abundantment en el mateix poble, en tota la comarca i a les comarques veïnes, i que ha estat profusament utilitzada en la talla de bells elements escultòrics i també per afaiçonar carreus per a la construcció d'edificis de tipus diferents al llarg de la història.

Es tracta d'un tipus de pedra que a la gran abundància a què fèiem referència hi uneix una gran maleabilitat, la qual cosa permet amb poc esforç, però amb gran destresa i perícia, tallar peces d'una gran bellesa. Però, per altra banda, aquesta classe de roca té l'inconvenient que és fàcilment atacada pels agents atmosfèrics. Per aquest motiu les peces fabricades amb pedra sorrenca que han estat molt temps exposades a la intempèrie presenten els típics senyals de degradació i desgast de l'acció erosiva que els elements han anat exercint.

Analitzant la superfície de les esteles, com és el cas de les dels Omells de Na Gaia, se'n pot arribar a establir el procés d'afaiçonament. Obviarem els primers passos, que són els que van des de l'extracció de la pedra a la pedrera fins a la confecció dels blocs a partir dels quals es tallava l'estela, operacions que estan detallades en diversos treballs de Feliu Martín (1981 i 1988) picapedrer de la Floresta (les Garrigues).⁴ Així, un cop tallat un bloc d'estructura rectangular, operació de desbast que s'efectuaria amb una escoda a "punta grossa" o amb un tallant de tall, es marcava la forma definitiva de l'estela amb un compàs a la part discoïdal, com ho demostra la punta marcada en alguns exemplars, i amb un punxó i un regle, la zona del peu; d'aquest només es tallarien els costats amb

3. Segons alguns comentaris que varem poder recollir dels veïns del poble, als propietaris dels camps situats a la part est del turó del castell quan varen desermar i abancalar les terres els aparegueren algunes esteles, les quals colgaren per temor que els prohibissin treballar els camps.

4. Volem agrair al Sr. Feliu Martín les observacions efectuades per determinar els diversos tipus de treball que s'observen en les superfícies de les esteles, així com les eines emprades per a cada treball. Una bona mostra de les diverses textures que deixen les eines emprades per tallar la pedra apareixen al seu treball *Pedra a la Floresta*.

escarpra, atès que la part de l'anvers i revers ja havien estat desvastades en el moment d'afaiçonar el bloc, per la qual cosa en aquestes zones conserven les marques de l'escoda de punta grossa poc cuidades, ja que era la part que quedava enterrada i per tant no visible. Així mateix es tallaria d'igual manera que el peu el perfil de la part discoïdal. A continuació a les dues cares del disc se'ls donava una textura més fina que la deixada per l'escoda o el tallant de tall, per mediació d'un tallant de tall fi, d'un cisell o escarpra, d'un rasclat per aconseguir textures més fines que les anteriors i amb una pedra d'esmeril en casos de voler aconseguir superfícies finíssimes, que no és el cas de les esteles. Es marcava després el motiu decoratiu i es perfilava el dibuix a bisell amb una escarpra de tall o un cisell, passant seguidament a rebaixar amb l'escoda o el cisell, segons els casos, les parts que havien de quedar amb negatiu. Així d'aquesta forma la resta quedava realçada en baix relleu. Pel tractament general donat a les cares del disc, la decoració realçada per buidatge adquireix una textura més fina que el fons. I ja com a darrer pas, i no sempre, es repassaven els contorns del dibuix que estaven a bisell amb un cisell, de forma que en alguns casos no tenen la forma bisellada.

L'aparició d'esteles funeràries discoïdals als Omells de Na Gaia no és gens d'estrany atès que el poble es troba situat en una zona en què aquests elements apareixen amb molta profusió, tot i que la immensa majoria, com és el cas que ens ocupa, es troben fora del context habitual i en els llocs més diversos que hom es pugui imaginar.⁵ És, sense cap mena de dubtes, a les comarques de l'Urgell, la Segarra i la Conca de Barberà on es localitzen els conjunts més importants d'aquestes peces funeràries i potser els més ben coneguts gràcies als estudis que s'han efectuat al llarg dels darrers deu anys. Tant mateix cal dir que tot i que d'esteles discoïdals se'n localitza pràcticament a tota Catalunya, és a les comarques occidentals on són més habituals i nombroses, encara que a la part nord a penes se'n coneixen alguns exemplars⁶ (MENCHON, 1988-89b, 267-270). Fora de Catalunya, a la resta de la península Ibèrica tenim que sobretot al nord (Astúries, Cantàbria, el País Basc, Navarra), zona centre i Portugal se n'ha localitzat conjunts nombrosos i força interessants, i el que és més important és que han merescut l'interès dels estudiosos, per la qual cosa són conegudes (CASA *et alii*, 1989).

La funció principal de les esteles discoïdals era la d'assenyalar els enterraments en els cementiris. Es col·locaven a la capçalera de la tomba, com s'ha pogut constatar en els pocs casos en que se n'ha tobat algun exemplar in situ, com és el cas de la part baixa del peu exhumada a les excavacions del cementiri vell de Granyena de les Garrigues (GALLART-SANTANACH, 1989, figs. 5 i 6). Sense cap mena de dubtes, es tracta d'elements força interessants, als quals fins fa ben poc no se'ls havia donat la importància merescuda, i que poden aportar dades molt interessants per al coneixement dels costums funeraris i de l'espiritualitat de les classes més baixes de la societat medieval, i també de la iconografia emprada pels petits artesans en l'escultura religiosa, encara que sigui, en aquest cas, de tipus funerari. La col·locació d'una estela a la capçalera d'una tomba tindria aleshores, a l'igual com ara, un sentit d'assenyalar el recinte funerari familiar o individual de cara a l'obertura de noves fosses i de cara al reconeixement de l'indret pels altres membres de la societat i pels propis familiars en ordre al culte als avantpassats difunts, i per altra banda, un sentit religiós molt fort que ve determinat pels símbols que duen esculpits les esteles.

5. Són nombrosos els casos en què les esteles discoïdals dels vells cementiris medievals se situen en els murs de tanca dels cementiris moderns en el moment del trasllat, com és el cas, per exemple, de Belianes, el Mas de Bondia i Montblanquet (DASCA - MENCHON, 1989a; MENCHON, 1988-89a)
6. En aquestes comarques en coneixem set exemplars a Tírvia (Pallars Sobirà) (MENCHON-RIUS, 1992), tres al Museu de Solsona provinents del Solsonès (CAMPS, 1986, 323-324 i 1990, 146-147) i una quarta al cementiri de Riner, i per últim set més a Bellver de Cerdanya.

INVENTARI I DESCRIPCIÓ

Estela núm. 1 (fig. 2)

- Estat de conservació: regular. Està pràcticament sencera. Li manca només un fragment del disc i presenta descrostacions als bordons perimetrals, sobretot a la de l'anvers. Així mateix en aquesta banda hi té diverses marques de les ungles de la pala de la retroexcavadora.
- Matèria : Pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració :
 - Anvers : creu de braços eixamplats en baix relleu, amb els quatre extrems units al bordó perimetral, el qual està al mateix nivell que la creu. En el centre del disc, que coincideix amb la part central de la creu, s'hi troba una petita sexifòlia amb els folíols rebaixats a bisell. Aquesta sexifòlia reproduïx la forma de l'emblema cristià.
 - Revers : sexifòlia amb els folíols rebaixats a doble bisell amb els extrems en contacte amb el bordó que està delimitat per un cercle incís que circumscriu els carcanyols situats entre els folíols, que també estan tallats a bisell.
- Mesures:
 - Altura total: 65'5 cm
 - Diàmetre disc: 35 cm
 - Amplada coll: 16'5 cm
 - Amplada peu: 32'5 cm
 - Gruix cap: 17,5 cm
 - Gruix coll: 20 cm
 - Gruix peu: 21 cm

Estela núm. 2 (fig. 3)

- Estat de conservació : regular. Li manca el peu, del qual només es conserva una petita part de la zona d'inici. També presenta petites descrostacions a la part superior del disc en ambdues cares, i també al costat dret i esquerre del revers, que afecten sobretot el bordó perimetral. A l'anvers hi té algunes descrostacions que afecten tres quartes parts dels extrems marginals superior i dret, essent la de la part baixa d'aquest bastant profunda. Aquestes descrostacions han afectat sobretot el cap i el braç esquerre de la creu, que s'han perdut. En aquesta cara hi té, a més, dues marques de les ungles de la pala de la màquina retroexcavadora.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: creu en losanges juxtaposats en baix relleu amb els extrems en contacte amb el bordó perimetral, que també és en baix relleu.
 - Revers: sexifòlia emmarcada per un hexagon de costats còncaus, amb els extrems units al bordó perimetral en baix relleu, a l'igual que les figures descrites, de forma que l'interior dels folíols i dels carcanyols està rebaixat. D'aquesta manera les parts situades entre els folíols i l'hexàgon configuren en negatiu una creu de sis braços amb les vores còncaues.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 37 cm
 - Diàmetre disc: 39 cm
 - Gruix cap: 12,5 cm
 - Gruix coll: 14 cm

Estela núm. 3 (fig. 4)

- Estat de conservació : regular. Tot i que conserva el peu, li manca un fragment de la part superior del disc i presenta petits descrostaments marginals als bordons perimetrals. Al revers hi té algunes empremtes en sentit longitudinal de les ungles de la retroexcavadora, que n'han afectat la decoració.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: creu de braços eixamplats amb els extrems units al bordó, tot en baix relleu, amb el peu que ultrapassa el bordó, el qual en aquesta part es delimita

per dues línies incises convergents. A la part d'unió del disc amb el peu, a la zona del coll, la part externa del bordó perimetral està configurada per una línia incisa. A la part central de la creu s'hi conserva un punt incís que no és res més que un punt de compàs.

- Revers: bordó perimetral en baix relleu que circumda un bordó que configura un motiu de llacera en baix relleu, que conforma en el centre un hexagon, el qual emmarca una flor de deu pètals amb els folíols tallats a bisell.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 74 cm
 - Diàmetre disc: 40 cm
 - Amplada coll: 20 cm
 - Amplada peu: 37 cm
 - Gruix cap: 16 cm
 - Gruix coll: 17,5 cm
 - Gruix peu: 16 cm

Estela núm. 4 (fig. 5)

- Estat de conservació : regular. Conserva només el disc, que presenta algunes descrostacions en els marges, que afecten sobretot el bordó perimetral i els extrems de la part superior dels motius decoratius.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: en baix relleu, motiu cruciforme en losange amb els extrems dels braços units al bordó perimetral. A la part central del losange o cor de la creu, un disc amb una sexifòlia rebaixada.
 - Revers: sexifòlia amb els folíols rebaixats, inscrita en un hexagon de costats arquejats, amb els extrems d'aquella en contacte amb el bordó perimetral en baix relleu que els circumscriu; així mateix té rebaixats els carcanyols situats entre el bordó i la part externa de l'hexagon, de forma que la part restant situada entre els folíols és en baix relleu configurant una creu de sis braços amb els extrems còncaus en baix relleu.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 37 cm
 - Diàmetre disc: 38 cm
 - Gruix cap: 15,5 cm
 - Gruix coll: 16 cm

Estela núm. 5 (fig. 6)

- Estat de conservació: dolent. Conserva només la quarta part inferior del disc i l'arrancada del peu.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: en aquesta cara la decoració ha desaparegut totalment a causa de descrostaments antics.
 - Revers: la part conservada deixa entreveure una sexifòlia amb els folíols rebaixats, inscrita en un hexagon de costats arquejats, i emmarcats per un bordó perimetral en baix relleu, amb els carcanyols situats entre el bordó i la part externa de l'hexagon rebaixats, i els carcanyols situats entre els folíols en baix relleu.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 24 cm
 - Diàmetre disc: 30 cm

Estela núm. 6 (fig. 7)

- Estat de conservació: dolent. Conserva només el disc, que presenta moltes descrostacions en ambdues cares centrades sobretot a la part alta, que afecten el bordó i les zones superiors dels motius decoratius. Així mateix el motiu decoratiu del revers es troba molt afectat per l'erosió.

- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: creu grega en baix relleu, així com el bordó perimetral al qual s'uneixen els extrems dels braços. Al centre la creu conserva un punt de compàs.
 - Revers: sexifòlia repujada respecte al disc, amb els folíols arrodonits, i encerclada per un bordó perimetral al mateix nivell.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 26 cm
 - Diàmetre disc: 30 cm
 - Gruix cap: 17,5 cm

Estela núm. 7 (fig. 8)

- Estat de conservació: dolent. Li manca la part superior del disc, però conserva tot el peu. L'anvers del disc es troba en un estat de degradació notable que ha fet desaparèixer la decoració i té a més l'empremta d'una unglada de la pala de la retroexcavadora. El revers té algunes petites descrostacions al bordó.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: motiu decoratiu esborrat a causa de l'erosió.
 - Revers: estrella de deu puntes configurada per línies en baix relleu poc amples, i els extrems units a un bordó perimetral també en baix relleu.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 56 cm
 - Diàmetre disc: 34 cm
 - Amplada coll: 19 cm
 - Amplada peu: 33 cm
 - Gruix cap: 14 cm
 - Gruix coll: 16,5 cm
 - Gruix peu: 18 cm

Estela núm. 8 (fig. 9)

- Estat de conservació: regular. Conserva només el disc, al qual manca un fragment de la part baixa. Així mateix presenta lleugeres descrostacions a la part alta, que afecten principalment el bordó perimetral. Els motius decoratius presenten un estat molt bo.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: creu grega amb els extrems units al bordó perimetral, tot en baix relleu.
 - Revers: en baix relleu, motiu circular central d'on sorgeixen els braços d'una creu grega, la part més externa dels quals s'eixampla i s'uneix al bordó perimetral.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 37 cm
 - Diàmetre disc: 40 cm
 - Gruix cap: 17 cm

Estela núm. 9 (fig. 10)

- Estat de conservació: dolent. Conserva el disc incomplet, ja que li manca quasi la meitat longitudinal i també tot el peu. L'anvers ha estat afectat per la pala de la retroexcavadora car té les empremtes de les ungles d'aquesta. La part alta està lleugerament afectada per l'erosió i per descrostacions.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: creu grega amb els braços units al bordó perimetral, ambdós en baix relleu. En el centre la creu conserva el punt del compàs.
 - Revers: sexifòlia rebaixada amb els folíols tallats a doble bisell, amb els extrems d'aquests units al bordó perimetral, que es troba en el mateix nivell que les puntes dels folíols. Està configurada per una circumferència incisa que és ultrapassada per les fulles; els carcanyols situats entre els folíols estan rebaixats a doble bisell.

- Mesures:
 - Altura total: 63 cm
 - Diàmetre disc: 34 cm
 - Amplada coll: 19 cm
 - Amplada peu: 31 cm
 - Gruix cap: 17 cm
 - Gruix coll: 18 cm
 - Gruix peu: 18 cm

Estela núm. 10 (fig. 11)

- Estat de conservació: regular. Li manca la part baixa del peu, presenta a més algunes petites descrostacions que afecten els bordons d'ambdues cares i també el motiu decoratiu del revers; així mateix la part superior del disc es troba lleugerament afectada per l'erosió.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: creu llatina rebaixada que s'uneix a la circumferència incisa que delimita el bordó perimetral. Dels angles superiors del braç horitzontal sorgeix la forma de tau bífida.
 - Revers: Sexifòlia amb els extrems units al bordó perimetral, tot en baix relleu molt poc destacat. Al centre la figura conserva el punt del compàs.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 46 cm
 - Diàmetre disc: 42 cm
 - Amplada coll: 16 cm
 - Gruix cap: 19 cm
 - Gruix coll: 19 cm

Estela núm. 11 (fig. 12)

- Estat de conservació: regular. Es conserva sencera, encara que trencada en dues parts per la zona del coll. Presenta petites zones amb descrostacions, que afecten parcialment el bordó perimetral d'ambdues cares del disc.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: en baix relleu, motiu cruciforme en losange fixat amb els extrems units al bordó; en el centre de la creu es troba un cercle que emmarca una sexifòlia amb els folíols tallats en forma arrodonida i solcats per una incisió central. La sexifòlia reproduïx perfectament el motiu cristià. Els braços centrals i superior estan coronats per una forma bífida o ancorada, i la inferior, per una forma discoïdal; aquesta, ja en el peu de l'estela, acaba amb una forma de punta d'espasa incisa.
 - Revers: lleopard passant coronat, emmarcat per un bordó perimetral, tot en baix relleu. L'erosió que presenta aquesta cara impedeix concretar els seus trets.
- Mesures:
 - Altura part conservada: 40 cm
 - Diàmetre disc: 39 cm
 - Amplada coll: 15'5 cm
 - Gruix cap: 17 cm
 - Gruix coll: 17 cm

Estela núm. 12 (fig. 13)

- Estat de conservació: regular. Conserva només el disc i una petita part de l'inici del peu. Ambdues cares d'aquell estan bastant afectades pels agents erosius i el revers presenta importants descrostacions a la part superior que s'estenen cap a un dels costats. Manca així mateix una petita part de l'extrem superior del disc, la qual cosa és més evident a l'anvers.
- Matèria: pedra sorrenca de color grisenc
- Decoració:
 - Anvers: doble creu en losange sobreposada amb els extrems units al bordó perimetral, tot en baix relleu.
 - Revers: motiu heràldic (tres cards) emmarcats per un medalló amb lòbuls

apuntats; a la vegada aquests són tancats per una figura també lobulada, la qual cosa dóna com a resultat un entrellaçat. Tota la figura és emmarcada per un bordó, que a l'igual que aquella és en baix relleu.

- Mesures: - Altura part conservada: 34 cm - Gruix cap: 18 cm
- Diàmetre disc: 36 cm - Gruix coll: 18 cm
- Amplada coll: 17 cm

ESTUDI DE LES ESTELES

En tots els exemplars del present conjunt en què les dues cares es presenten en bon estat de conservació veiem l'anvers presidit per la creu, fins i tot en un la trobem per partida doble, ja que apareix també en el revers. La presència de la creu presidint una de les cares, o les dues, en aquests modestos monuments funeraris és ben lògica si tenim en compte que estan destinats a presidir les tombes d'una població eminentment cristiana, i aquests elements, a més de les funcions més simples, com poden ser les de delimitar la zona d'un enterrament individual o familiar, tindrien necessàriament altres connotacions religioses, com poden ser la de santificar el lloc d'enterrament amb el signe més emblemàtic del cristianisme, que és la creu.

El tipus de creu més utilitzat és la grega simple, que en alguns exemplars es presenta amb la forma de braços formant una unitat amb el bordó perimetral; creus semblants les trobem sense anar més lluny a Sant Pere de les Sitges, a Montornés de Segarra, a Llorac (la Segarra) (MIRÓ, 1986, figs. 24, 29, 50 respectivament), a Bellpuig (l'Urgell) (GALLART, en premsa), al monestir de Poblet (CABESTANY, 1983, làm. I, fig. 1), en indrets més llunyans com Granyena de les Garrigues (GALLART-SANTANACH, 1989, fig. 9, n° 20), i a Sant Pere de Pons (GABRIEL, 1989), entre altres llocs.

Dins d'aquest grup format per creus gregues amb els braços patents hi trobem un exemplar en el qual aquests s'originen a partir d'un cercle central, motiu que tampoc és gens estrany en les esteles discoïdals de la comarca o comarques veïnes, així com en indrets de Navarra (LABEAGA-ZUBIAUR, 1990, 43, fig. 46) i Sòria (CASA-DOMÉNECH, 1983, figs. 14 i 38). Així mateix trobem un altre exemplar que en el bell mig de la unió dels braços hi té una sexifòlia incisa, la qual cosa tampoc no és estranya en les esteles de la comarca o comarques veïnes; uns bons exemples els tenim al monestir de Santa Maria de Bellpuig de les Avellanets (la Noguera) (MENCHON, 1982, fig. 2), a Maldà (l'Urgell) (MIRÓ, 1986, fig. 150), i a Vallclara (la Conca de Barberà) (DASCA-MENCHON, 1989b, làm. II) entre altres indrets.

Un altre motiu de creu que ens apareix a l'anvers de les esteles és el de tipus en losange, en un cas amb els extrems bífids i el peu fixat, i dos d'aquests exemplars presenten la part central del losange ocupada per una sexifòlia. Creus de tipus semblant apareixen a Figuerola (la Segarra) (MIRÓ, 1986, fig. 41), a Vallclara (DASCA-MENCHON, 1989b, làm. II) i també al monestir de Poblet (MENCHON, 1990, làm. 9)

Per últim quant als tipus de creus que apareixen a l'anvers de les esteles dels Omells, tenim la que està formada per losanges juxtaposats (núm. 2), i de la qual n'apareixen models quasi idèntics al monestir de Poblet (MENCHON, 1987), a Preixana (l'Urgell) (MIRÓ, 1986, fig. 150), i a Sant Pere de Ponts (la Noguera) (GABRIEL, 1989, est. 4).

Per altra banda, pel que fa a la decoració del revers, trobem que el motiu més habitual a les nostres esteles és la sexifòlia en les seves diverses variants, la qual cosa es produeix, com es pot constatar, no tan sols en conjunts d'esteles de la comarca o de les comarques veïnes, sinó també en altres zones de Navarra, del País Basc o de Sòria, per citar els indrets on aquests tipus d'esteles han estat més estudiats.

Sexifòlies soles, sexifolies emmarcades per un hexàgon i figures resultants d'aquestes combinacions són motius habituals, com hem dit, en la decoració de les esteles discoïdals, possiblement per la seva senzillesa, però no són elements decoratius exclusius d'aquestes. Hom troba aquests motius tant en en l'escultura arquitectònica (capitells i impostes), com en altres elements culturals (piques baptismals). Aquest repertori de les sexifòlies, així com els cercles concèntrics o els losanges, formen part del repertori de tradició pre-romànica. La flor de sis pètals, sobretot l'emmarcada per un hexagon, és habitual dins els tipus decoratius dels merovingis i visigots. Tot aquest repertori antic s'utilitzà i es repetí al llarg dels períodes històrics, sobretot dins de contextos molt locals, i dins dels objectes religiosos. La forma de la sexifòlia ha estat vinculada a l'emblema cristià, en la seva variant més senzilla d'encreuament.

Dins de l'escultura arquitectònica les sexifòlies apareixen en les impostes del monestir de Sant Pau del Camp (BARRAL, 1981, 111, làms. 224-225), o en els capitells del baptisteri de Bobalà. Són habituals també dins els repertoris decoratius de les piques baptismals romàniques, i els exemples més rellevants són les piques baptismals de les esglésies de Vilafranca del Penedès, de Llorenç del Penedès i de Sant Jaume dels Domenys (Catalunya Romànica, 1992, pp. 245 i 258), on també s'utilitza com a motiu ornamental la creu emmarcada per un cercle.

Els motius geomètrics utilitzats en les esteles –estrelles de deu puntes (estela núm. 7)–, o els entrellaçats (estela núm. 3) són motius que pertanyen a un repertori genèric i universal, amb un clar sentit ornamental i decoratiu, en detriment de la simbologia. Si bé certs motius (l'estrella) dins els àmbits paleocristians i pre-romànics tenien ascendència religiosa, la seva pervivència dins els contorns locals, i en èpoques ja molt avançades, es causada per aquest caràcter genèric i universal que defineix aquests motius.

Un element decoratiu força interessant el presenta el revers de l'estela número 11; es tracta d'un animal que per la seva posició i silueta denota que és una figura heràldica, però no és un lleó com pot semblar sinó que es tracta d'un lleopard, el qual apareix caminant o passant, amb el cap coronat girat cap a l'espectador, la pota dreta alçada i la cua en forma de S. Però com diu Martí de Riquer, el lleopard heràldic és el lleó passant amb la cara de front ((RIQUER, 1983, 213). A diferència de la major part de lleons heràldics, sembla que aquest no ostenta la llegua llarga i prima habitual, però el deteriorament de l'estela impedeix confirmar-ho. Així mateix la cua és girada vers l'esquena, al revés dels lleons heràldics, que la tenen cap a fora. Sovint es confon el lleopard amb el lleó, puix que aquesta és una de les figures més representades dins l'heràldica catalana (apareix en el 15% dels escuts catalans) (RIQUER, 1983, 212), i dins les esteles també sovint hi és representat; així, el trobem a les esteles de Belianes i a les de Raurich (MIRÓ, 1986, p. 72 i 82, figs. 89 i 107).

L'estela núm. 12 reproduceix perfectament un dels blasons més importants de l'heràldica catalana, atès que l'ostentava un dels llinatges més nobles de l'època medieval: els Cardona. Malgrat que els cards varen tenir poca difusió per aquest motiu, algunes famílies, com els Ricart, també els utilitzaren. En aquesta estela la figura heràldica està emmarcada per formes lobulades, habituals dins els monuments funeraris dels segles XIV i XV.

CONSIDERACIONS FINALS

És difícil atribuir una data al grup d'esteles discoïdals dels Omells per les circumstàncies especials de la troballa, i atès que en aquest moment no es disposa de cap element cronològic, que nosaltres sapiguem, fiable al nostre país; per tant per a la seva datació s'ha de recórrer a elements i data-

cions indirectes que puguin ajudar en aquesta tasca. Un fet important és que aquestes esteles apareixen en fossars situats a l'entorn d'antigues esglésies romàniques i gòtiques, encara que també en molts casos aquests cementiris han tingut una vida bastant dilatada, i també cal tenir en compte que molts dels elements decoratius es poden assimilar als repertoris iconogràfics del romànic i del gòtic. Amb aquestes consideracions que apuntem, amb les reserves pròpies del cas i tenint en compte les datacions que darrerament se'ls atribueix, podem dir que la majoria dels exemplars estudiats es poden situar entre els segles XIII i XIV, i un nombre molt reduït s'han de col·locar en dates més tardanes, circumscrit bàsicament als exemplars que presenten una simbologia que podem considerar com heràldica.

No volem finalitzar aquest estudi sense fer un breu esbós de com s'ha pogut produir el creixement de poble atenent a la topografia que presenta en l'actualitat, la qual és força interessant i suggerent. A partir d'un recorregut pels carrers de la població, tenint en compte les datacions que presenten les cases, un repàs a les estructures i disposicions dels carrers i una visita al tossal que corona la vila ens podem donar una idea aproximada sobre com s'ha produït el creixement. Així, malgrat que el dipòsit bastit al cim del tossal hagi destruït pràcticament totes les restes, hi ha alguns fragments de murs constituïts per carreus ben tallats que ens indiquen que el cim del tossal estava ocupat pel castell, del qual ens parla la documentació. A part d'aquests minsos indicis a què fem referència tenim també, a més, el topònim de "castell" amb què es coneix la zona, i també el fet que sigui un emplaçament òptim per a una construcció d'aquest tipus, ja que controla un bon tram de la vall d'Aiguaires. El poble creixeria a partir del castell de forma concèntrica per la vessant sud fins arribar a la part baixa de la vall, aprofitant la vessant més assolellada. D'aquesta forma els carrers tenen una estructura semicircular i aterassada típica de les poblacions que es desenvolupen en una vessant. La part medieval és la més pròxima al castell; així, tenint en compte la troballa de les esteles a la petita terrassa situada darrera del carrer que constitueix el primer cercle, el cementiri seria als peus mateix del castell (fig. 1), i l'església, al seu costat, possiblement situada en el lloc on es troben les darreres cases del costat nord del carrer del castell.

Una disposició urbana idèntica, encara que en unes dimensions més reduïdes, la trobem en l'actualitat al poble veí de Montblanquet, el qual encara conserva l'església romànica amb un antic fossar situat tocant als murs nord i oest, d'on deuen venir les esteles que coronen els murs del cementiri actual, situat a pocs metres de l'antic. Aquí el tossal de la part més alta també és coronat per un dipòsit cilíndric, amb destrucció de les restes d'algun tipus de construcció defensiva. Avala la semblança urbanística de les dues poblacions el fet que totes dues es repoblaren al mateix moment.

2

3

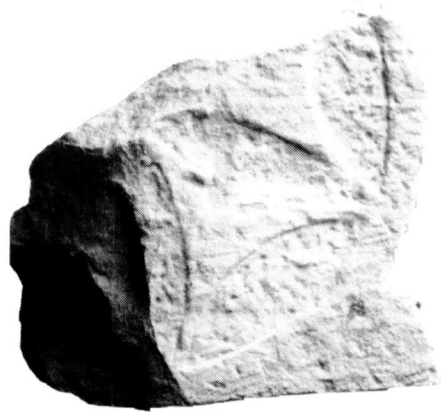
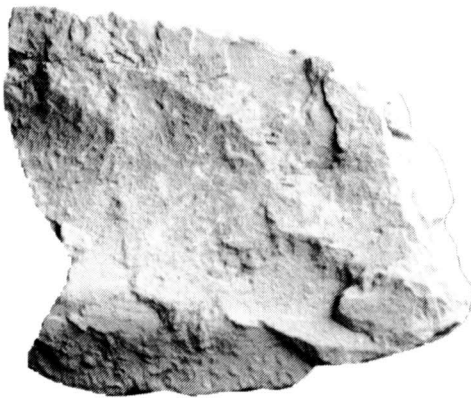

4

Figura 2, estela número 1, anvers i revers. Figura 3, estela número 2, anvers i revers. Figura 4, estela número 3, anvers i revers.

5

6

7

Figura 5, estela número 4, anvers i revers. Figura 6, estela número 5, anvers i revers. Figura 7, estela número 6, anvers i revers.

8

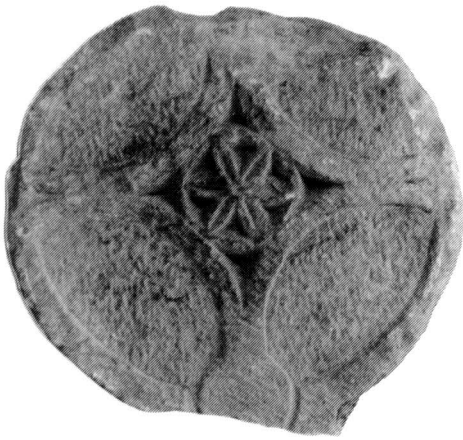
9

10

11

12

13

95

Figura 11, estela número 10, anvers i revers. Figura 12, estela número 11, anvers i revers. Figura 13, estela número 12, anvers i revers.

BIBLIOGRAFIA

- ALTISENT, A.: *Història de Poblet*, Abadia de Poblet, 1974
- AUTORS DIVERSOS: *La Segarra, l'Urgell i la conca de Barberà*, Gran Geografia Comarcal de Catalunya, Vol. 9, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1983.
- BARRAL, X.: *L'Art pre-romànic a Catalunya*, S. IX-X, Edicions 62, Barcelona, 1981.
- CABESTANY, J.F.: "Esteles del Museu del monestir de Poblet (s. XII-XIV)", a *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 4, Barcelona, 1983, pp. 265-274.
- CAMPS, J.: "Museu Diocesà i Comarcal de Solsona" a *Catalunya Romànica*, Vol. XXII, Barcelona, 1986, pp. 229-238.
- CAMPS, J.: "Estela", a *Museu Diocesà i Comarcal de Solsona. Catàleg d'Art Romànic i Gòtic*, Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, Barcelona, 1990, pp. 146-147
- CASA, C. de-DOMÉNECH, M.: *Estelas medievales de la provincia de Soria*, Sòria, 1983.
- CASA, C. de; JUSUE, C.; MENCHON, J.: "Estelas medievales cristianas de la Península Ibérica", a *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. I, Ponencias, Oviedo, 1989, pp.238-254.
- Catalunya Romànica*, volúm XIX, Penedès i Anoia, Enciclopedia Catalana, Barcelona, 1992, pp. 245 i 258.
- DALMAU, R.: *Els castells catalans*, volúm VI, segona part, Barcelona, 1979, pp. 1.094-1095.
- DASCA, A.-MENCHON, J.: "Un conjunt de cinc esteles funeràries a Montblanquet", a *XXXII Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos*, (Rubí, 1986), Vol. I, 1989, pp. 137-149.
- DASCA, A.-MENCHON, J.: "Estelas funerarias de la Conca de Barberà (Tarragona): Vallclara", a *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, vol. III, comunicaciones, Oviedo, 1989, pp. 375-383.
- GABRIEL, M.: "Aportació a l'estudi de la simbologia funerària a la necròpolis de l'església de Sant Pere de Ponts", a *Palestra Universitària*, 4, Universidad Nacional de Educación a Distancia, Cervera, 1989, pp. 79-99.
- GALLART, J.: "Les esteles discoïdals funeràries de Bellpuig", a *Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopèdia Catalana, en premsa.
- GALLART, J.-SANTANACH, J.: "Excavacions d'urgència al cementiri vell de Granyena de les Garrigues (les Garrigues)", a *Excavacions Arqueològiques d'Urgència a les Comarques de Lleida*, Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1989, pp. 181-202.
- LABEAGA, J. C.-ZUBIAUR, F. J.: "Estelas discoïdeas inéditas de la merindad de Sangüesa (Navarra)", a *Signalisation de sépultures et stèles discoïdales Ve-XIXe siècles*, Actes des Journées de Carcassonne, (4-5-6 septembre, 1987), Carcassonne, 1990, pp. 35-47.
- LLADONOSA, J.: *Història de Lleida*, F. Camps Calmet Editor, Tàrrrega, 1972.
- LLADONOSA, J.: *El monasterio de Santa Maria de Vallbona* (Llérida), Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida, 1973.
- MARTÍN, F.: *Els picapedrers i la indústria de la pedra a la Floresta*, Fundació Salvador Vives Casajuana, Barcelona, 1981.
- MARTÍN, F.: *Pedra a la Floresta*, Col.legi d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Barcelona, Barcelona, 1988.
- MENCHON, J.: "Recerca i recuperació de les esteles funeràries discoïdals a la Conca de Barberà", a *XXXIII Assemblée Intercomarcal d'Estudiosos*, Granollers, 1987, pp.171-180.
- MENCHON, J.: "Estelas discoïdeas del monasterio de Santa María de Bellpuig de les Avellanés (la Noguera, Lérida)", a *Boletín de Arqueología Medieval*, 2, 1988, pp.109-117.
- MENCHON, J.: "Esteles funeràries discoïdals de Montblanquet (L'Urgell, Lleida)", a *Llançol de Romaní*, 6-7, 1988-89a, pp. 48-55.
- MENCHON, J., "Observacions per a un estudi de les estels funeràries discoïdals dels Països Catalans", a *Butlletí Arqueològic*, 10-11, Tarragona, 1988-89b, pp. 251-317

- MENCHON, J.: "Tipologia de las cruces en las estelas funerarias discoideas de la Conca de Barberà (Catalunya)", a *Signalisation de sépultures et stèles discoïdales Ve-XIXe siècles*, Actes des Journées de Carcassonne, (4-5-6 septembre, 1987), Carcassona, 1990, pp. 155-176.
- MENCHON, J.-RIUS, P.: "Les esteles medievals de Tírvia (pallars Sobirà)", a *Collegats*, 5, 1992, pp. 113-132.
- MIRET I SANS, J.: *Les Cases de Templers i Hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910.
- MIRÓ, J. M.: *Esteles discoïdals de la Segarra*, Grup de Recerques Terres de Ponent i Fundació d'Història i Art Roger de Belfort, Tàrraga, 1986
- PIQUER, J.J.: "Història i cultura de la Vall del Corb" a *La Vall del Corb*, Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida, 1986.
- RIQUER, M. de: *Heràldica catalana*, Quaderns Crema, Barcelona, 1983.
- ROCAFORT, C.: Geografia general de Catalunya. Província de Lleyda, Dirigida per F. Carreras Candi, Barcelona, sense data.
- SANS, J. M.: *Història del Tallat*, Editorial Virgili & Pagès, Lleida, 1986.